

NEKOLIKO POMOLAKA PORED SERPENTINA CRNOGORSKE ETIČNOSTI

Vukota Babović

Through the centuries, the Montenegrin people have come to its formulations of the important moral principles. These conceptions were the source of many ethical maxims which today represent important identity elements of the nation. Such examples are the definitions of humanity and heroism: humanity is when you defend the other from yourself and heroism when you defend yourself from the other; or the allegory: Montenegrins don't like chains.

The author warns that the antagonisms in the interpretation of The Mountain Wreath are for the most part (unintentional and intentional) terminological misunderstandings. The statements saying that this book provokes genocidal intentions are far from the truth. Therefore it would be harmful and unnatural to reject the good idea of proclaiming the date of birth of Petar II Petrović as the national holyday in Montenegro.

Cjelina biografije

Bijaše beogradska *Politika* sastavila prije nekoliko godina knjižicu *Mali srpski mislenik*, viđenu kao dar čitaocima.¹ Na razne opšte teme oglašavaju se tu zgusnutim mislima između ilustrovanih korica školovani i učeni (na primjer akademici), ubogi i sveti, ćaknuti (na primjer uvažavaoci fašiste Ljotića), ali

¹ „Mali srpski mislenik“, ed. Upoznajte Srbiju, broj 35, *Politika*, Beograd 2010.

i neki časni laici, na primjer prodavci salate na narodnim pijacama.

U toj brošuri je i rečenica koja se pripisuje prirodnjaku Đaji. Akademik Ivan Đaja. (1884–1957) je bio biolog i fiziolog, profesor i rektor Univerziteta u Beogradu i osnivač Fiziološkog zavoda. On je rekao: „Dostojan kraj života otkupljuje ceo život.“

No, nije tako.

Otkup nude mnogi, nude često, pritom i bogat otkup. Ali mi nijesmo spremni na ponuđenu transakciju đuture, *en général*.

U vezi sa ovim može da se pokrene pitanje, ima li ružičnjak crnogorske kulture etičke sorte – koje valja njegovati u školama, pamtiti im boju i miris, rasađivati i poklanjati? Ima. I zanimljivo je prošetati tim stazama.

Etička cijena

Čovjekova biografija je cjelina. Ne može se izlagati kao skup neinteragujućih djelova. To svi znaju, no mnogi vrdaju. Vizija monolitnog životnog bilansa imala je nepoštovaoca juče, kao što ih ima i danas; po prilici će tako ostati i ubuduće. Na nijekanju cjelovitosti počiva nada mnogine; takvi očekuju plodove uljepšavanja biografije i karijere.

Što se nekome stvarno događa, jesu raznoliki djelovi bivstvovanja. Život na kraju ne ispadne mehanički spoj nezavisnih događaja.

Zamislite čovjeka čije je ime spletom okolnosti poznato u društvu. On je uočljiv toponim na kulturnoj mapi. Zamislite sada nešto mnogo teže: taj čovjek je takoreći slučajno, jedne tople i zlosrećne noći, upao gladan i žedan u jedan trivijalan gradski kafić. Nastaje sukob poznate i talentovane ličnosti sa kafanskim noćobdijama. Za minut, za dva, ugledna ličnost puca i ubija noćobdije. Šta je on sada? Ubica noćobdija je upravo to

– ubica. On je to i dovijeka. Ne postoji đajevski otkup (pomoću prošle, ili buduće) izuzetne kreacije našeg umjetnika. Jer:

Čovjek je ono što je najgore učinio.

Nije riječ o besprizivnoj osudi pojedinca; tako bi morala da djeluje moralna stega u čovjeku. Prvo razmotrimo jedan ili dva uznemirujuća primjera.

Factum infectum fieri nequit. Odurni nekrologičari

De naći pojedinca koji ne bi poželio da se ratosilja ako ne mračnog, ono makar sivog momenta iz svoje prošlosti? Takav ovih dana vjerovatno šedi u posljednjoj klupi neke seoske osnovne škole. Šta bi pojedinci učinili da otkupe zaborav, pravnu i narodnu amneziju nekog minulog događaja! (Često se sjetimo jeze koju je izgleda odnio sa sobom u grob jedan od opreznijih za koje znamo: Ivo Andrić. Njegova je mora izgleda bila neka rutinska fotografija na kojoj se on našao uslikan, u službenom jednom odnosu svakako, u prijemnoj kancelariji nacističkog kancelara.) Trgli smo se kad je procurio fakt, te mi najzad pročitali sljedeće.

Pažljivo se skrivalo šta je jednom uradio zaslužni umjetnik Paja Jovanović za duga, plodna života. Jer, on bijaše ugrađen u noseći elemenat srpske nacionalne kulture – nije za rizikovati. Saznajemo, akademski slikar je pravio portret austrougarskog cara, u sred carskog grada Beča, u godini kad je njegova Srbija bila na svojoj Golgoti u Prvom svjetskom ratu. Jovanović se poslije učinjenog posla uredno potpisao, dolje pored okupatorove čizme. Poslije mnogo godina i poslije još jednog Svjetskog rata, Paja Jovanović je primijenio recept Ivana Đaje: naslikao je Maršala Tita u pozi odlučnog branitelja integriteta Jugoslavije (Trst je naš). No opet se isprijecilo tvrdo glavo moralno načelo:

Čovjek je ono što je najgore učinio.

Namnožili su se pravednici, nahrupili su u medije početkom Milenijuma, da cjelinu biografije sjevernjaka Knuta Hamsuna raspolute, da razbiju na tri polovine. Tamnu komadinu svakako tajno da začeprljaju. Knut je onaj norveški gospodin koji je gordo uvažavao nacističku vlastelu. Malo mu je bilo što ih je podržavao za života; napisao je nekrolog mrtvom Hitleru 8. maja 1945. (šutradan je završen Rat). Kolaboracionizam do posljednjeg sekunda. Izgleda, stil je bio dil: zbog krasnog stila, zaboravićemo na suštinu i zašto se uopšte piše perom. To i nije loš naum mnozine restauratora: može biti kad odbrane Knuta da i njihov obraz ostane kakav jeste – očuvana oputa. Knut je dabome moralni grudobran u pokušaju.

Jedan drugi nekrologičar posrnulog lokalnoj ruini nižeg ranga, danas je svetac sa dva zapovijedna dana u SPC. Plautove riječi su zapamćene: Factum infectum fieri nequit. Učinjeno ne može postati neučinjeno. Onima koji u posljednjoj deceniji, raznim prigodama, pokušavaju da ispolje tobožnju brigu za humane vrijednosti, može se dobro prigovoriti riječima koje je rekla jedna mlada djevojka (2008. kod Rektorata BU) pred gomilom „dušebrižnika“: „Okrvavili ste ruke!“

(Ako se larpularisti jednom šete da im treba, puni iznenadne šete što im ta lektira treba; ako pomisle na strast istine i dječiju ljudskost u rečenicama Ane Frank – knjigu mogu naći u mojoj maloj „vita brevis“ biblioteci – koja i dalje ostaje preuska za Hitlerove i Ljotičeve nekrologičare.)

Da jedan hvaljeni roman Knuta Hamsuna nije nikad ni napisan, koliko bi bila smanjena radost čitanja na planeti Zemlji? Beznačajno malo, onoliko sjajnih djela umetnosti ostade nepročitano i neviđeno i neodslušano. Vita brevis. Da uticajni obožavatelj nasilnika počem nije nikad ni postojao na Zemlji, da li bi bila muka življenja na Zemlji za zeru manja? Pa bi! Kad se svekoliko fašističko zlo podijeli po glavi svakog iz njegove horde, ispadne mjerljiva „zasluga“ pojedinog

pomagača. (Ne moraju da svjedoče samo Jevreji; i naše je sjećanje sasvim uvjerljivo.)

Kad sam jednom prije desetak godina čitao da i meni inače drag pisac M. K. propagira, rijetko ali dosta upadljivo, da je čitanje tog nobelovca intelektualni ugođaj, zadovoljstvo prvog ranga – refleksno sam pitao, je li riječ o Manu ili Hamsunu? Tomas Man govori preko radija 27. septembra 1942. njemačkim slušaocima. Citira Gebelsa: „Naš cilj je da istrijebimo Jevreje. Svejedno da li ćemo pobijediti ili biti poraženi, mi moramo da ostvarimo taj cilj i mi ćemo ga ostvariti. Ako njemačka vojska bude prisiljena na povlačenje, onda će na svom putu istrijebiti i posljednje Jevreje sa lica zemlje.“² Veliki Man odašilje u etar: da nijedno živo biće ne može da se uživi u misli takvih „opoganjenih mozgova“. Hamsun održava prisne kontakte sa Gebelsom, sa „opoganjenim mozgovima“, ne samo 1942, već i u proljeće 1945, bukvalno u predvečerje nacističkog sloma – kad je i samom Fireru bilo jasno da su stigli zasluženi računi za nepojamna zlodjela.

Majn kampf (A. Hitler) i *Pan* (K. Hamsun) neka budu knjige koje je moguće naći u bibliotekama – za naučna i beletristička istraživanja. Omladina i svi ostali, pa i zaludni starci, neka čitaju *Njemačkim slušaocima* i *Čarobni brijeg*. (Ponekad, reklo bi se skoro u potaji, i *Dnevnik Ane Frank*.) Treba se opredijeliti za vrijednosni sistem, i *željeti* da se on ostvari. Neko se šetio uzvika Sei ein Mann! (Budi muškarac, Mann!) Ženski dio populacije neka ovog puta bude solidaran i prihvati naredbu kakva jeste.

Evo ti ukoričen Ezra Paund. Ne, hvala.

Za čovjeka koji je trupačke preskočio svoju čovječnost, pa nastavio hod uspravne glave prema svjetlosti, misleći da se u njegovoj sjenci ne vidi pogan koju je ostavio, kažu kod nas: „Ne

² Tomas Man, *Njemačkim slušaocima*, Književna opština Vršac, Beograd 2007, s. 91.

valja lule duvana“. Što je trulež za života, nađe analitičara koju takvu moralnu kakvoću namiriše kao netruležnu supstanciju!

Član udruženja „Nije jedini“

Etički princip koji pokušavamo da afirmišemo kao ugaoni kamen časti i čojstva (Čovjek je nepopravljivo ono što je najgore učinio) daleko je ovog momenta od snažno podržanog načela. Dijelom zato što živimo u vremenima kad etičko lako može biti, a bez srama i obraza na javnoj sceni, pobijedeno od etničkog, često iza paravana estetskog. Pogledajmo primjere.

Nekim povodom, ovđe nije bitno kojim, javnost se uskomešala na temu kako valorizovati učinak slikara i pisca M. Kapora. Književni kritičar V. Pavković zastupao je stav da politički i bezmalo militantno sektaški angažman Mome Kapora kroz devedesete godine prošlog vijeka, kada je bio „miljenik“ Miloševićevih medija a kasnije i član, pomislite, Komiteta za odbranu istine o Radovanu Karadžiću, nikako ne smije da baci neprozirnu sjenku na njegovo stvaralaštvo. Citat: „Jednostavno, može se odvojiti jedan izuzetno moderan pisac kakav je Momo Kapor bio u neke dve decenije svog stvaralaštva i pisac koji je u 90-im pisao neke drugačije tekstove, drugačije se odnosio kada je sa jednog kosmopolitskog, beogradskog ili libertinskog duha ušao u neke druge vode i počeo da zastupa i nacionalnu ili nacionalističku ideologiju, to ne bi trebalo mešati i nije Momo Kapor prvi i jedini pisac koji je tako nešto uradio“. Vidimo da je za opravdanje ovog stava snažna argumentacija zahvaćena sa kladenca rulje (nije prvi i jedini već jedan od mnogih, po širini i dubini istorije).

U drugoj prilici, problem etičko-estetskih interakcija u stvaralačkoj ličnosti teorijski i načelno je analizirao³ poznati reditelj G. Marković. On je nedvosmisleno određen: može se

³ Горан Марковић, „О сенци“, *Politika*, 6. avgust 2010.

odijeliti, i skoro je nužno da se odijeli, kreacija od osobina kreatora („kod umetnika treba razlikovati delo od ličnosti“). I pored toga što veli da bjelodano postoje individue osvjedočeni prevaranti, sujetne budale, kleptomani i „šta sve ne još“, on nudi zaključak da iza takvih pojedinaca dešava se da ostanu „brilijantna dela koja su po svemu bila i ostala uzor ljudskosti“. Djelo prevaranta kao uzor ljudskosti?

Princip: Čovjek je ono što je najgore uradio – upravo zahtijeva da se biografija mora promiješati i prepustiti sedimentaciji; sloj necivilizovanosti, ako je postojao, neka ga i on. A ulica i trg može se (nažalost) bahato dodjeljivati kome se hoće i utjerivati kome se može, ne govorimo ovđe o klanovskom ispomaganju i prenemaganju, nagrađivanju i ograđivanju. Kakav bilo da jeste, etički sistem mora biti izgrađen od etičkih mjerila koja zadovoljavaju makar neku koherentnu prostorno-vremensku, istorijsku izvrsnost. Raspusna, haotična etička mlataranja nijesu za nas. Ona su osionost za vremena i računaju na zaborav i ućutalost (mućanje) uznemirenih građana. Kreativna baraba? Hvala, eto čuli smo.

Zamislite čovjeka koji je drčan i odlučan da napravi ilustrativan, aktuelno-potreban, nekome na-ruku film. Na podao ili manje podao način je došao i do kvalitetnog scenarija. Ima debeo fond već inkasiran za realizaciju projekta. Ali prije nego padne prva klapa snimanja režiser ima na umu da uradi jednu gnusnu podlost po meraku duše mu i po ugovoru transakcije. I on tako uradi bez stega čovječnosti. Ubrzo po etničko-etičkom nedjelu gotov je i kotur celuloidne trake. Dokoturao se do gledalaca kao „remek“ djelo, već nagrađeno. Tu je naravno i kakav književnik koji je gotov konstatovati da rečenog reditelja od teških etičkih ogriješenja brani jedan krasan film. Promoviše se etičko načelo upravo suprotno onom koji pominjemo. U naopakoj verziji stoji: „Čovjek je ono najprobitačnije što je učinio.“ Podvučena je crta, to smo čuli mnogo puta. Površno

gledajući, čak zvuči društveno prihvatljivo. Ipak u „maksimi“ se krije proizvoljna promocija „beslovesnih uglednika“. Postoje prepredenosti koje su, u sumi svojih moralnih zamki, apsolutno ogavne i zahtijevaju odbacivanje, bez obzira na moguće paralelne kvalitete u mnogostranosti jedne ličnosti, koje, eto, mogu biti paravan poganluku svake, baš svake vrste.

Neka nam i Francuzi ponešto ispričaju. Lavoazjeu, poznatom hemičaru, odlećela je glava zbog mućkanja... ali ne u hemijskoj laboratoriji. Na najpogubniji način je njemu doakalo najgore ono što je učinio, nanijelo mu ne samo moralnu štetu već ga lišilo i života. Otkriveni klasični zakon održanja mase ne bijaše onaj lijek pronalazačke kreativnosti koji se na sudu pojavio kao svemoćni purgativ za biografsku utrobu. (Ubijanje pred zakonom je naravno granična situacija, podložna diskusiji.)

Drugačiji pomolak za raspravu zauzela je slovenačka intelektualka Svetlana Slapšak. Ona povlači⁴ zanimljivu demarkacionu liniju između čovjekovog prava na život i nekih prava živog čovjeka i kaže da smrtne kazne nema i ne treba da je bude, no prisilnog ćutanja mora biti. „Ako ga ne reguliše zakon, moraju kontrolu preuzeti građani koji tu titulu zaslužuju. Pitate me možda da li treba zabraniti knjigu? Sa stanovišta nekoga ko je dvadest plodnih godina svog života utrošio i u borbi da se nijedna knjiga ne zabrani, tvrdim da da; princip umetničke slobode ne važi u slučaju rata, istrebljenja, genocida, rasizma, i svih verbalnih proizvoda koji to podržavaju. Izdavanje knjige ratnog zločinca je zločin, za koji treba kazniti izdavača i urednika, kao i sve institucije i pojedince koji su učestvovali u promociji zločinčeve knjige.“ Ovđe riječ ide o djelima koja, kao najgora u ličnim karijerama, nadilaze pojedinca i postaju i zajednička moralna patologija te tako negativno određuju kako pojedinca tako i društvo u cjelini.

⁴ Svetlana Slapšak, *Mast*, web site Peščanik.net, 21. avgust 2011.

Iza kreativnosti se pokušava da sakrije nevaljalstvo; ali eno ipak iz neprozirne sjenke kreativne ličnosti izranja dio nezajažljivog dupeta. Ono je izbacilo pogan i okolina može postati kužna. Mi o etici, klan o esteticu. I „opoganjeni mozgovi“ se ušuškaju u tradiciju.

Svakog dana se tri puta krste pred likom kulturnog crnogorskog pisca. Ali nijesu ga sasvim saslušali: Tragovi im smrdje nečovještvo!

Crkveno relativiziranje etike

Dobro znana priča govori o tome da je neki čovjek pod Damaskom pao s konja i vidio u trenu nesreće samog Isusa koji u oreolu svetosti svoje podučava. Čovjek je do tada bio progonitelj hrišćana. Kamenjem je ubio mladića pod imenom Stefan. Čuvao je haljine onima koji su ubijali, izvlačio je ljude iz kuća i naprečac usmrćivao. Od M. Đorđevića, pouzdanog autora, saznali smo⁵ da je francuski akademik Alen Deko zvao Pavla, jer o njemu je riječ, „kagebeovcem“ – u monografiji koja spada u ono najbolje o rečenom apostolu.

Ovako ili onako, po faktografiji Pavle je ubica. Hrišćani vele da čovek nije ono što je najgore učinio, već poslije problematičnih događaja može da nanovo moralno strekne i stekne status sveca. Zanimljivo i opasno. Pa dobro, ubiješ i budeš funkcioner – desilo se mnogo puta kroz istoriju. Ali svetac u vječnosti? Mnogo je onih koji priželjkuju da im se zaboravi prljava prošlost; zaista, tehnološki pristup proizvodu koji se učeno zove curriculum vitae: Najgore što si učinio bilo je ubistvo (višestruko?), no tokom etičkih vratolomija eto tebe sa oreolom oko glave i sa zapovijednim danima u crkvenom kalendaru. Odveć gnusno, braćo i sestre u Hristu, nije li? Bolje

⁵ Mirko Đorđević, *Zapisi iz srpske lajanice*, web site Pešćanik.net, 24. sept. 2013.

su ljudske moralne stege, ako treba i krute, od dogmatizovane ruspnosti organizovane religioznosti, velim.

Crkvena trgovina etikom

Naše zalaganje da se ne prašta jedinki olako, posebno uz flaster neetičke trgovine, moralni a najčešće hotimični sunovrat – udara u zid organizovane religioznosti. Ne mogu jezgrovitije objasniti o čemu je riječ nego da citiram Džojsova⁶:

„No matter how many or how foul the sins if you only repent of them they will be forgiven you. Let no worldly shame hold you back. God is still the mercifully lord who wishes not the eternal death of the sinner but rather that he be converted and live.“ (Nezavisno od toga koliko vam je grijehova na duši i koliko su oni duboki biće vam oprosteno samo ako se pokajete. Ne vucite za sobom svjetsku sramotu. Ta Bog je još milostivi gospodin koji ne želi vječnu smrt grešnika, naprotiv: želi da se preobratite i živite.)

Pred očima patrijaraha organizovane religioznosti zelenaši se slikaju pored hrama, idu u crkvu, kako ne. Poje se za dušu ubicama i probisvijetima, saradnicima okupatora, ponosnim fašistima. Barabe se oslikavaju na neo-ikonostasima, slave se donatori-tajkuni, priložnici i ktitori, prvouglednici danas koji će ama šutra biti u istražnom zatvoru. Jesu li popovi uznemireni? Ne, ne. I za zelenaše, i za sve, postoje u svetim knjigama riječi utjehe i mogućnost iskupljenja grijehova. Jedan duhovnik između korica Džojsovog romana *Dablinci* obraća se u propovijedi kamatašima i zalagačima (userer, moneylender) koji ga slušaju u klupama ispod govornice (pulpit). Savjetuje⁷, da gulikože budu iskrene (frank) prema sebi i sve će se opet dovesti u red. U

⁶ James Joyce, *A Portret of the Artist as a Young Man*, Pinguin Popular Classics, 1996, str. 153.

⁷ James Joyce, *Dubliners*, Pinguin Popular Classics, 1996, strana 198.

samopropitivanju savjesti, veli nepogrešivi, ako se slučajno desi, te vidiš diskrepanciju u duši svojoj, ta priznaj je! Reci kao bogočovjek:

„Well, i have looked into my accounts. I find this wrong and this wrong. But, with God’s grace, I will rectify this and this. I will set right my accounts.“ (Dobro, proučio sam svoje račune. Napravio sam inventar, ovo je pogrešno, i ono je pogrešno. Ali s milošću Božjom ispraviću ovo i ono. Dovešću u red svoje račune.)

Nepodnošljiva lakoća Božje milosti. Kad Ivo Andrić „polemiše“ sa ovom raspusnom praksom on će tanano a nabusito i osorno napisati: „Zajedno sa ostalima i Davil je bio pijan od nerazumljive sreće, kao što su uvek opijeni slabi ljudi kad im uspe da nađu zajedničku i opšte priznatu formulu koja im obećava ostvarenje njihovih potreba i nagona na račun tuđe štete i propasti, a koja ih u isto vreme oslobađa griže savesti i odgovornosti.“⁸

Etika i muzika slobode

U rukopisima crnogorskog pjesnika, esejiste i publiciste Marka Vešovića, nalazimo primjere prvorazredne lucidnosti. On veli na jednom mjestu da mu je zanimljiv „četnički futur“. Kroz ironiju saopštava da se četnici jesu borili protiv Hitlera, ali u futuro, što dokazuje njihova najslavnija pjesma: „Sprem’te se, sprem’te, četnici, silna će borba da bude“. Spremali su se, tokom čitave okupacije, da Švabama daju što im niko uzet’ neće.

U uzorne etičke maksime koje ne blijede, već su „šajka“ u pojedinim neprozirnim kadrovima istorije Crne Gore spada i jedan – osmijeh. Mislim na osmijeh narodnog heroja Ljuba Čupića pred kvislinškim streljačkim strojem kod Nikšića (devetog maja 1942). Njegov prodorni humani pogled neugasiv

⁸ Ivo Andrić, *Travnička hronika*, Sezam Book, Beograd 2011, s. 59.

kroz vrijeme i crnogorski antifašistički osmijeh standardan kroz generacije. Dok ih zločinci strijeljaju, vizionari nagovještavaju pobjedu i osmijehom pozdravljaju budući Dan oslobođenja od okupatora (devetog maja 1945). Taj osmijeh govori da su njegove ubice zaslužile svoje gnusno historijsko mjesto na bazi maksime da su upravo ono što su najgore učinili – pomagali okupatoru u svemu, pa i u likvidacijama rodoljuba. Takav, oslobodilački futur, djelatni futur, to da.

Ali vratimo se ukratko na gornju Vešovićeovu opasku, koja nipošto nije slučajna i nikako nije površna dosjetka o „četničkom futuru“. Pjesnik govori o ovoj bitnoj stvari. Svi autentični slobodarski pokreti imaju svoj muzički ekvivalent, zvučnu podlogu. Umjesto „muzike futura“, koja je polupijana popijevka uz gibanicu u toplim pozadinskim zakucima, autentični oslobodilački pokret u Crnoj Gori ima snažnu borbenu pjesmu o Savi Kovačević, proleterskom komandantu koji probija onda stvarni a sad simbolički обруč iz kojeg sloboda i može i mora. Ta odlučna koračnica, sjetna a nepokolebljiva, tužna i djelatna istovremeno zvuči istinito i prisno, u horskoj i solo varijanti istodobno – ona je zvučni moto jednog etičkog uvjerenja u teškim časovima za opstanak kolektivnog bića. Ovaj narod imao je onoliko autentičnih oslobodilačkih pokreta u Drugom ratu koliko ima i autentičnog borbenog melosa – taj jedan jedini.

Jedinstveni karikaturista Koraks uvijek crta jednu grupu političara sa zarđalom kašikom iza uva. To se zove doslijedni moral stvaralaštva od nivoa. Ta kašika nagrižena rđom (rđa simbolizuje nevaljalstvo bar od vremena zulumčara Smail-age) treba da dočara, u tome i uspijeva, ono što je najgore učinio vlasnik kašike; ne možeš obrisati sa crteža ono što je bilo najgore u potki jednog karaktera, barem je tako insistirao gore citirani Plaut.

Crnogorska himna

Zaista mislim da se Crnoj Gori posrećilo sa himnom kao državnim simbolom. Jak je etički naboj u tom ostvarenju. Sjajno je da jedan mali kolektiv ima tako prigodnu muziku na još bolji literarni motiv. Tužno je da dobro parče političke opozicije u CG osporava crnogorsku himnu na osnovu gnusne tvrdnje da je tekst „proizvod jednog zločinca“. Istina je drugačija.

„Oj svijetla majska zoro“ je pjesma koja se od davnina pjeva u Crnoj Gori. Uz tu melodiju i njen ritam igra se crnogorsko oro. To je uistini lijepa narodna pjesma, Crnogorcima se nije slučajno desilo da je imaju kao identitetski instrument.

Kao kod svake autentično popularne pjesme, besmisleno je čeprkati ko je i koliko pokušavao da uradi, preradi i doradi; ostaje samo ono što narod, pjevajući i igrajući, prihvati. Živo je samo ono što je u tekstu nesporno časno.

U osnovi, pjesma „Oj svijetla majska zoro“ nosi pečat slobodarstva naših predaka. Da je u njoj vidljiva ikakva diverzija fašističkog uma, ne mogu da zamislim da bi se u naše oro, na našim livadama, na našim saborima, viđao u svoje vrijeme jedan Blažo Jovanović – a viđao se.

Kako god bilo, (nezvaničnu vrziju) crnogorske himne spelujem ovako: „Listaj goro cvjetaj cvjeće / Crna Gora u boj kreće. Crna Gora u boj kreće / robovati nikad neće.“ Čitalac naravno vidi da sam u tekstu intervenisao. „Manipulacija“ je tako efikasna da ne gubim nadu u svoje buduće sljedbenike. Jeste, ne mora se uvijek „donositi pobjeda“, ali nam san slobode niko ne može da potre. U vrlinu naše himne, neđe sam već pisao, spada sjajan prioritet čovjekoljublja, nad ispraznim zazivanjem metafizičko-crkvenih utvara.

Pominju se „sramotnoga ropstva lanci“. Među vrline slobodarstva ističemo najprije moralnu dimenziju (sramota

ropstva). Niže u tekstu biće još o lancima, jer se ne može izostaviti moralni pomolak ka tom simbolu. Prije toga, o dobroti i patriotizmu.

Pojam dobrog čovjeka. Rodoljub kao dobar čovjek

Naš mali podšetnik etičkih maksima i stavova, koji su u fokusu šire javnosti, može i treba da se dopuni i novijim referencama. U prilici sam da citiram nešto izuzetno što je izašlo ispod pera književnika Branka Banjevića. On je ovako oslikao razgranatost moralnog stabla „dobar čovjek“.⁹

„Dobar čovjek kod Crnogoraca, između ostalog, znači: ljucak čovjek, uman čovjek, junak čovjek, pravičan čovjek, boleć čovjek, uzdržljiv čovjek, drug čovjek, istinit čovjek, oslonac čovjek, utočište čovjek, melem čovjek, nesebičan čovjek, nelakom čovjek, nemučitelj čovjek, i kao takav – rodoljub čovjek.“

Poučno je pratiti ovaj hod od ljudskosti preko istinitosti (uz mnoge nijanse, a ne preskočite da se divite onom „boleć čovjek“) do rodoljublja. Na ovom mjestu neizbježna je, jer je plodotvorna u srodnosti, asocijacija da je kod Njemaca Gete ironično napominjao: „Najgore zemlje imaju najbolje rodoljube.“

Etika Robina Huda?

Smije li se ukrasti da bi se time učinilo dobro djelo? Moje iskustvo sa etičkom komponentom crnogorskog mentaliteta je takvo da mogu svjedočiti da se velikom većinom ljudi distanciraju od „dobročinstva“ osoba koji su galantni poklanjajući tuđu svojinu pa i rasipni kad mutnim novcem

⁹ Branko Banjević, *Polje Jadikovo*, antologija crnogorskih narodnih tužbalica, Matica crnogorska, Podgorica 2011.

uzdižu svoju „velikodušnost“. To distanciranje je hladno odstojanje koje pojedinac zauzima u spornim slučajevima (koji nesumnjivo mogu da se detektuju) ali nerijetko i ispoljavanjem one dragocjene senzacije koja se prepoznaje kao lični stid u odnosu na tuđe nevaljalstvo. To ističem kao sporadično svoje iskustvo mimo nekog sistematskog traganja za tom pojavom.

Orobiti, pa potom „oprati novac“ nekim vidom sračunatog dobročinstva kosi se sa gornjom definicijom dobrog čovjeka.

Strah životu kalja obraz često

Znao sam ponekad, možda i preoštro, da ukorim druge koji u svaki čas citiraju Njegoša. Time, u odnosu na bezbrojne životne situacije, pretjeruju i devalviraju i sopstvenu iskrenost i pjesnikov aforističarski potencijal. Ali me evo će i sam na etičkoj ekskurziju kroz Crnu Goru i njeno vrijeme zastajem da se poslužim njegoševskom rečitošću. Zbilja je nemoguće preskočiti pitanje straha za život kod našeg naroda. Ako nekoga hoćeš na smrt da uvrijediš, a ti reci da se on prepaio! Nije to naš ekskluzivitet, naravno. Tema je opšta. Široka i duboka. Govor ide o cijeni života. Kolika je ta cijena? Je li ograničena s gornje strane? Može li se pretjerati s tom cijenom?

Ivo Andrić nije volio kratko sročene ocjene (zgnusnute aforizme). Bojao se da će na malom prostoru nasmrtno prikliješiti istinu. Zato on s velikim uspjehom širi svoj uvid na desetak rečenica i osvjetljava problem sa deset strana. (Sjetimo se, to je onaj Andrić koji je nadahnuto govorio u prilog Njegoševe pjesničke veličine.) Karakterističan je za nas ovaj njegov traktat iz *Travničke hronike*, o strunjenosti ugrožene jedinke i sramoti kao etičkom porazu:

„To je bio onaj veliki strah, nevidljiv i nemerljiv, ali svemoćan, koji s vremena na vreme nailazi na ljudske zajednice i povije ili pootkida sve glave. Tada mnogi ljudi, obnevideli i

zaluđeni, zaborave da postoje razum i hrabrost i da sve u životu prolazi, da život ljudski, kao i svaka druga stvar, ima svoju vrednost, ali da ta vrednost nije neograničena. I tako, prevareni trenutnom mađijom straha, plaćaju svoj go život mnogo skuplje nego što on vredi, čine podla i niska dela, ponižavaju se i sramote, a kad trenutak straha prođe, oni vide da su taj svoj život otkupili po suviše visokoj ceni ili čak da nisu bili ni ugroženi, nego samo podlegli neodoljivoj varci straha.“

Crnogorska istorija puna je primjera koji pokazuju da je među ljudima razvijena svijest o mjeri straha koji se smije dozvoliti pojedincu u datim okolnostima. Snažan utisak na mene ostavlja jedna epizoda, na djelu borbena etika koja sadrži nužne proporcije straha i dužnosti u kritičnom momentu. Riječ je o poruci koju odašilje Druga četa Trećeg bataljona Četvrtе crnogorske proleTERSKE brigade, 1943. godine u sukobima sa agresorima na bosanskim planinama. Ponovimo s pijetетom te poznate riječi:

„Do god budete čuli na LJubinom Grobu pucnje naših pušaka, Nijemci neće proći. A kad toga ne bude, znajte da na njemu više nema živih proletera.“

Uz puno poštovanje prema akterima jednog drugog žrtvovanja, primjećujem slijedeće. Maturant sam bio kad nam je profesor etike opisao kako su odredi majora Gavrilovića branili Beograd u Prvom svjetskom ratu. Ovog momenta vidim profesorovo iskreno oduševljenje opisom neustrašivosti boraca i oduševljenje svjesnim heroizmom u preuzimanju najvećeg ljudskog rizika. Nešto kasnije saznao sam detalj koji vjerujem ni moj profesor nije znao, jer se podatak izgleda svjesno zaturao: major Gavrilović je preživio Velji rat i zadugo nadživio trenutak u kojem je i sebe na čelu boraca vidio kao otpisanog patriotu koji ne mora da mari za svoj život. Moje razočarenje nije bilo malo; mora da sam prećerivao u revnosti mladog čovjeka. Ali gle, i danas mislim da je etika naših predaka na Ljubinom Grobu

bez mane, ima jednu nepomućenu brilijantnost.

Istorija, vidimo, ne prestaje da proizvodi okolnosti u kojima pojedinci kroče na etičku vagu da izmjere proporciju ljuckosti, žrtvovanja i poslušnosti. Admiralu Vladimiru Baroviću, komandantu JRM, njegovo crnogorsko shvatanje časti, kako sam pročitao, nije dozvolilo da izda 1996. godine komandu floti da bombarduje primorske gradove i naselja u Dalmaciji, mada je dobio takva naređenja. Etičku dilemu je riješio na jedini mogući način – ubio se. Nije dozvolio da ga najgori čin (izdavanje nesavjesne komande) obilježi kroz buduće dane, za sva vremena, bez iskupljenja među ljudima (a ne računajući na ponude crkve koja ostavlja otključana vrata prema lažnom cjenkanju).

Marko Miljanov: čojstvo i junaštvo

Marko Miljanov (1833–1901) je bio uticajni crnogorski politički prvak, junak i borac za slobodu. On je svakako i istaknuti književnik Crne Gore. To ugledno mjesto u našoj literaturi bi branio i sačuvao pa da je napisao samo onu jednu priču iz *Primjera čojstva i junaštva* (mislim na priču broj 6¹⁰). Ali želim ovdje da naglasim nešto drugo. Marku se pripisuje nezaboravna etička crnogorska максима o čojstvu i junaštvu (tim redom): čojstvo je kad braniš drugoga od sebe, a junaštvo je kad braniš sebe od drugoga. Ta misao mora da je bila pravičnim Crnogorcima na dohvatu ruke i samo je tražila još malo truda da se sažme u kratko i efektno pravilo, zahtjev, uputstvo djelanja i življenja.

U dugim godinama boravka van domovine doživio sam, i to ne jednom, da prijatelji, poznanici, pa i uzgredni sagovornici (inače generalno slabo obaviješteni o istoriji Crne Gore),

¹⁰ Marko Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva*, Studio 104, Beograd 200, s. 22.

pohvale ovu maksimu iskreno oduševljeni. Bili su sposobni da govore i analiziraju smisao iskaza dugo i argumentovano, ubijeđeni da je Markov stav univerzalan, jer je lokalno istinit. Kako slušalac ovakvih analiza osjećao sam se ponosan; sa utiskom da sam član kolektiva, zapljusnut civilizovanim talasom koji je došao iz dubina istorije i koji će preplaviti i sve buduće naraštaje; budući nezaslužan za postojanje etičke norme znatne uzvišenosti, opet sam ponijet potrebom da potpomognem njeno trajanje.

I na ovome mjestu da ponovim. Definiciji čojstva i junaštva, ovoj definiciji koju opravdano hvalimo, valja dodati gore pominjanu stegu: čovjek, koji je vlasnik i čojstva i junaštva, podložan je i urušavanju čojstva i rđanju junaštva, ali mora biti svjestan: sa malom šansom za oprost kod nas je ono što je učinio najgore, ako je učinio.

Crnogorci ne ljube lance

Malo prije smrti, Njegoš je u Italiji. Oprašta se od renesansne umjetnosti, od filozofije prethodnih vjekova, hodočasti civilizaciji u muzejima kulturnog svijeta. Poznatom prigodom Njegoš je srećno bio inspirisan da kaže nešto što je nama danas dragocjeno. I srećna je okolnost da je u blizini bio čovjek od pera koji je autentično zapisao vladareve riječi¹¹:

„Crnogorci ne ljube lance.“

Polu našeg slobodoljublja i čovjekoljublja na jednu stranu, a ova etička konstatacija na drugu! Rečenica je rečena konkretno kao odgovor na jednu banalnu ponudu. Ispala je ta rečenica kao oporuka, sa svim simbolima koji su zgusnuti u njoj, oporuka čovjeka koji je takve osjećaje gajio u svojim prsima ne tek kao samorodne senzacije u jedinki, već kao upijene istorijske primjere koji su čekali momenat da se iskažu i nastave da vječno žive kroz generacije. Zaista je tako.

¹¹ Ljubomir Nenadović, *Pisma iz Italije*, Prosveta, Beograd 1963, s. 90.

I sad ja ovde pitam: Ko su ljudi koji imputiraju državniku i književniku, autoru maksime „Crnogorci ne ljube lance“, ništa manje nego genocidnost!?

Al' tiranstvu stati nogom zavrati!

Neko se dobro šetio da Njegošev rođendan (13. novembar) bude praznik u Državi. Onog među nama koji je negve simbolički otpravio u muzejsko kaše, da se otud ne vade, ne okivaju i ne cjelivaju. Petar II je vladar koji je unaprijedio državno naslijeđe i oplemenio društvenu praksu Crne Gore. Pored toga, taj je zaslužni Petrović bio pismen, talentovan pisac. (To se ne događa svuđe i redovno.) Kako je došlo do toga da taj nama potreban ishod jednog praznika, ta uzorna i potrebna, uzorno-potrebna inicijativa svetkovine bude zakočena?

Osporavanja Njegoša su tematski raznorodna i manje-više nesuvisl. Napravimo malu šetnju kroz tipična osporavanja.

a) *Njegoš je sporan kad se upotrebljava kao „parola“*. Pa naravno, svaki pisac. Sam sam u „Negantesima“ napisao rečenice koje su otrovne u odnosu na botove koji jezde stvarnim i sajber prostorom Balkana. Bitno je da većinske društvene i političke snage Crne Gore budu daleko od aforističarske upotrebe Njegoša. Kako još uspješnije marginalizovati pročetničke stavove od mitinga, preko medija do skupština - jeste pitanje koje treba rešavati.

b) *Istraga poturica je falsifikat i fakt manipulacije*. U Crnoj Gori se odavno govori da ne postoje dokazi da je u istoriji ikad bilo istrage poturica. U umjetničkom djelu ne postoje falsifikati. Štaviše, Njegoša možemo zvati i postmodernistom kad razvija radnju djela na kombinovanju realnih fakata i fikcije. Preteča, zvuči sasvim savremeno. Bitno je da se istorija ne brka sa umjetničkim djelom, a zbrke oko faktografije zaista i nema kod razumnog dijela populacije. Istina je da je rulja, nažalost, ponekad

nosila Njegoševe slike na mitinge i pohode. I šta sad? Tiranstvu treba stati nogom za vrat, eto šta.

c) *Čak je i Andrić onoliko uzdigao Njegoša*. Na nekom skupu u Beogradu 1935. Možemo još jednom pročitati šta Ivo govori o Njegošu. I ništa necivilizovano nećemo naći u tom tekstu.

d) *Nekad i sad*. Na 100. godišnjicu Njegoševe smrti na Cetinju je svečano prikazan *Gorski vijenac* u Kraljevskom pozorištu 3. novembra 1913. godine. Bilo je izostavljeno ovo i ono. Imamo li neku adaptaciju, oratorijum ili slično, time smo Njegoša oslobodili i zasluge i krivice. Sa novotarijom uz pjevanje, pucanje i glumu – umjetničko djelo koje se zove *Gorski vijenac* nema ništa. Nije rijetko da se napiše drugo umjetničko djelo inspirisano osnovnim djelom. Nikakvih tu obaveznih korelacija nema. Njegoš je napisao tekst i potpisao. I tu je kraj diskusije. Scenariji filmski, muzički i pozorišni nijesu ovđe tema. Snimljen je, na primjer, film po *Lelejskoj gori*, pa šta? Mihailo je malo gundao, još je bio živ, pa odustao da saraduje na scenariju.

e) *Poturica gori od Turčina*. Kako svariti ove stihove? Dolje ćemo šire o ovim pojmovima.

f) *Udri za krst, za obraz junački*. Kako izaći na kraj sa ovim uzvicima i sličnim egzaltacijama? To izgovaraju pojedini likovi u djelu, u skladu sa njihovim ljudskim profilima, kako ih je autor osmislio. (Na primjer, što bismo jeretički stih „Mrtvu glavu ne diže iz groba“ bezuslovno pripisivali autoru junačkog spjeva – vladici Radu, crnogorskom hrišćanskom crkvenom poglavaru?) Pa ono „Nekršću se gore usmrdješe“; ovo je stilska figura, slika se teška situacija izazvana okupatorskom čizmom i dočarava se zagušljivost staništa za slobodare u okupacionom ambijentu. (Ne govori o bošnjaštvu 21. vijeka.) Ovo je tema u okviru koje imamo u produžetku kratak i skroman teorijski stav.

g) *Osmanska imperija nije bila okupatorska*. Navodno je ona samo „okupatorska“. Spočitavaju se, kao prijekor Crnogorcima, necivilizacijska rušenja u Bosni devedesetih (sis!) Viđu vraga!

(Daćemo dolje razornu kritiku svake relativizacije porobljivačke taktike i retorike.)

h) *Otkud da je Njegoš paradigma i partizanima i četnicima?* Maksima Crnogorci ne ljube lance generički je partizanski stav. Otkud Njegoš na Lelejskoj gori, pitate? Pročitaćemo u nastavku. O četnicima vidjeti komentar uz a).

i) *Njegoš je lektira u školi.* Boljem i humanijem svijetu podučavati đake pomoću Njegoša? Da, baš tako. Kad naiđe razgovor o tiranstvu, a naiđe vazda – reći ćemo omladini: Stati mu nogom zavrnat. Kad naiđe riječ o lancima, reći ćemo učenicima da Crnogorci ne ljube lance. To je uzorna maksima u solidnoj školi? I ne žele da ih obilježi nešto što najgore učine. Na još mnogo mjesta – slično.

j) *Vrijednosni sudovi onog vremena su prevaziđeni.* Ne baš. Slobodoljublje je neprolazna, univerzalna vrijednost. Privođenje poznaniju prava, svakako da. Penčetiranje obraza? Ne, po sto puta.

Epilog inicijative i razgovora nas baca u melanholiju. Crnogorska vlada je pred Novu 2017 godinu povukla iz skupštinske procedure predlog da dan rođenja Petra II Petrovića Njegoša (13. novembar) bude državni praznik. Oni koji su se opirali predlogu novog praznika misle da u *Gorskom vijencu* postoje ideje koje su bile inspiracija za zločine nad islamskim stanovništvom u 19. i 20. vijeku u Crnoj Gori i okruženju i ostaju pri tom stavu.

Pokušajmo skromno da detektujemo tektoniku događaja, zašto nastaju ovakvi etički rašedi između etničkih ploča u državi.

Moralna njihanja patriotskog klatna

Je li saradnja sa okupatorom etičko ogriješenje? Tužno je reći, ali još uvijek ne možemo na ovo pitanje kratko odgovoriti, kakav bi bio ljudski red.

U crnogorskom društvu ne postoje *opšteprihvaćeni* vrijednosni sudovi o tome šta je zdravorazumska patriotska vrlina i šta ustavno sankcionisana izdaja. Daleko od toga da takav razgovor može teći jedino na temu „poturčenjaštva“ i o stavu koji tu imaju muhamedanci, da upotrijebimo starocrnogorsku riječ. U istoj i možda većoj mjeri postoji problem iz Drugog svjetskog rata – četnički borbeni futur i četnički kohabitacioni prezent u odnosu na fašističke najezde. Dio srpskog etničkog korpusa ne može da vidi četništvo kao etički slom pojedinaca u toku akcija za oslobođenje od pomahnitalog fašizma, isto kao što bošnjaštvo ne želi da prizna termin „poturčenjaštvo“ vezan za etički slom dijela stanovništva, kako je opjevano u *Gorskom vijencu*. Sa upotrebom novog, etnički neutralnog termina (na primjer) *predatorstvo*, predlagao sam povodom Lalićevog jubileja, prije nekoliko godina u Beranama, da se većinski, ako ne i aklamacijom, vratimo nespornom sjaju pojma kontinuiteta slobodarstva u Crnoj Gori, što je naša istorijska potreba i državni prioritet.

Prije toga, nešto o pominjanju „okruženja“.

Na groblju će iznići cvijeće

Izgleda da je jedna osoba iz okruženja rekla da su muslimani „srpski genetski otpad“. Izjava je donekle i elaborirana, jer sintagma „genetski otpad“ prosto to zahtijeva:

„To je genetski deformisani materijal koji je prigrlilo Islam. I sad sa svakom nasljednom generacijom taj gen postaje koncentriran. Postaje sve gori i gori, jednostavno postaje izražajan i diktira njihov stil mišljenja i ponašanja, koji je ukorijenjen u njihovim genima.“ S obzirom na količinu i kakvoću otpada, te na nova preciziranja u vidu „genetski

deformisani materijal“ i „koncentrisanost gena“ i „gen koji postaje sve gori“ – ni ove rečenice nijesu dovoljne, pa je uslijedio dodatak:

„Srbi iz Bosne, posebno oni koji žive u pograničnim regijama, imaju razvijenu specijalnu sposobnost da osjete opasnost po naciju i da razviju mehanizme samozaštite. U mojoj porodici uvijek je govoreno da su Srbi iz Bosne bolji od onih iz Srbije. Kao biolog znam da je najbolja sposobnost da se prilagode i prežive kod onih vrsta koje žive odmah do drugih koji su im pretnja. Tako da je odvojenost od drugih nacija i prirodan i potreban fenomen.“ Nikad kraja! Sad je tu sintagma „izolacionizam nacije kao posledica ravnosti gena pojedinca“; evo i teorijski uvid u „sujan proces odabiranja gena krajišnika“. Idemo dalje:

„Ja bih najviše volela da istočnu Bosnu očistimo, nemojte da me neko uhvati za reč, pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naziv etničko čišćenje i okvalifikovali to kao ratni zločin. Sve i da zadržimo 70 odsto teritorije nema tu mira. Ja njima, ovako da kažem, ne želim ništa dobro. Ali da ja budem mirna, moramo im dati nešto, da imaju gde sebi da organizuju život, da ne bi mene celo vreme uznemiravali.“ Sad znamo da njihove gene moramo satjerati u mišju rupu, u koju nećemo ulaziti, ta nijesmo na kraj srca. A da im persona želi zlo, pa svakako. Šta iz ovog stručnog uvida u dvije društvene supstance slijedi, vidi se iz kristalno jasnog zaključka:

„Srba ima 12 miliona, neka ih šest miliona pogine. Opet će ona druga polovica uživati u plodovima rada i borbe.“ Kud dalje? Nikakvo pretjerivanje, već razum i pozivanje na primjer Jevreja i njihovih šest puta deset na šesti žrtava koje je šeret Gebels nagovijestio. Što majka rodi, pedeset posto se baca radi one druge polovine koja će imati plodouživanje, kad jednom „iznikne cvijeće“.

Da li je ova osoba Demijurg spremna da nosi Njegoševu sliku naprijed, tamo će će već neometani Srbi da predahnu „ispod šljive“, od istorijskih napora? Jeste. Uzvikuje li ona aforizme crnogorskog pjesnika? Da. Da li je crnogorski vladar pisao vijenac stihova da bi se taj vijenac položio na humku šest puta deset na šesti usmrćenih hrišćana (daleka neka pokoljenja) i ne znamo koliko drugih inovjernika? Rečena osoba to tako razumije. Jesu li ovako govorili neuki slojevi stanovništa, koje ćemo jednog dana edukovati, te tim pedagoškim radom smanjiti tenzije u građanstvu? Ne, braćo i sestre u Hristu, tako su govorile naše Zaratustre, profesori univerziteta, koji, kad nijesu u zatvoru, tumače studentima genetsku osnovu života!

Principijelno, ovđe bi valjalo primijetiti sljedeće. Kad se neko duševno oštećen zaputi da napravi poganluk, jedino ispravno je drenovakom po nosaču parole, ne zaboga po paroli!

I još nekome (Bošnjaku ili ne-Bošnjaku) nije jasno da Njegoša poštuju i partizan Ljubo i po-četnik srpski genetičar Biljana u okruženju? Koga briga što su stanovništa dijametralno suprotna.

Negantesi i predatorstvo

Pisao sam o neotesanim negantesima mnogo i detaljno u knjizi¹². No kako su negantesi nećkala, po prirodi stvari oni ne odustaju – ne od svojih negatorskih zamisli nego bukvalno ne odustaju od fizičke prisutnosti na tribinama i u javnosti će su diskvalifikovani samom galilejevskom definicijom tipičnog Negantesa. (Negantes ne dijeli bilo koje zajedničke stavove u razgovorima sa protivnom stranom.) Zato se mora neumorno

¹² Vukota Babović, *Kratki kurs sociofizike – contra negantes*, Matica crnogorska, Podgorica - Berane 2015.

ponavljati. Prvo ću podšetiti šta sam naglasio u bešedama o Laliću^{13,14}.

Mihailo Lalić je ostavio onolike stranice o suštini janičarenja, uz odličan stil, tačne opservacije i smislene definicije. Samo je pitanje termina i delikatnosti duše hoćemo li pojavu zvati *poturčenjaštvo*. Riko Gizdić¹⁵ kao lokalni znalac prilika, pred regularnim okupatorskim trupama, šta je on nego „poturica“? Nema sumnje, Mihailo Lalić (prvi dobitnik Njegoševе nagrade) direktni je nastavljаč značajne *njegoševske* teme „poturčenjaštva“. Ili savremenije: kvislinštva, u službi tuđina, a protiv osjećanja i interesa svoga naroda. Kvislinštvo je sad već fenomen; snažan simbol koji se ne veže za bilo koju posebnu naciju. Lalićev diskurs je dakle nad-ideološki (kao tema ljudskosti i sl).

Termin *poturica* danas je daleko od toga da ima nacionalni ili vjerski predznak. Šovinisti se opiru tome da pojam simbolički sazri. Njima treba da je „poturčenjaštvo“ ataširano muhamedanstvu. Petrifikacija riječi *poturica* postiže se tendenciozno dogmatskim čitanjem *Gorskog vijenca* u ključu dnevne politike.

Založio sam se za alternativni pojam, *predatorstvo*; riječ ima jedan slučajni smisaoni rukavac koji baš zgodno zvuči. Naglasimo: suština Njegoševog diskursa je slobodarstvo koje je antiteza predatorstvu; nije riječ o sukobu dva civilizacijska modela (od kojih je svaki po sebi legitiman). Tako i kod Lalića. Zasluga je ova dva autora što su kod nas poetski snažno afirmisali moralno živu temu predatorstva. Predatorstvo je krupna književna tema, vjerujem razumljiva i mnogim drugim narodima.

¹³ Vukota Babović, „Montenegrinska hiperpireksija“, *Matica*, br. 59, zima 2014, Podgorica, s 57-72.

¹⁴ Vukota Babović, „Bešede o *Lelejskoj gori*“, *Lingua Montenegrina* 15, s. 125-142.

¹⁵ Mihailo Lalić, *Pramen tame*, Prosveta, Beograd 1970.

Etički trusno je prepustiti *Gorski vijenac* nekim okoštanim tumačenjima. Ona su nedovoljno ukazala na dublji sloj – anacionalnu potku umjetničke građe ovog djela. Tako su učestali pogledi na Njegoševo djelo koji direktno proizvode rasni zadržak i trulež vjerske netolerancije. Još sam u Institutu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju govorio studentima:

„*Sad su drugi Turci i drukčije poturice*“

Postoji arhetip crnogorstva, naglašavao je Dobrica Ćosić; Njegoš ga je uobličio. Van tog obrasca, Crnogorac se uočava kao *rascrnogorčena* individua. S druge strane, postoji prećerivanje koje insistira na razvijanju stida od navodnog antimuslimanstva kojim zadiše *Gorski vijenac*. I jedno i drugo stanovište izgleda kao nepotrebna i štetna misija.

Zato pročitajmo autentičan citat iz Lalića. Rečenica na strani 26 glasi¹⁶: „Ne daju im ni soli da kupe, a zbog soli su se i prije ljudi *turčili*.“ Kod Lalića čitamo da se osvajači mijenjaju, ali zulumi ostaju. „Sad su drugi Turci i *drukčije poturice*...“. Ovo je stav od kojeg treba početi relativiziranje jednog arhaičnog pojma kojeg valja zamijeniti pojmom predatora, modernim njegoševsko-lalićevskim pojmom koji govori mnogo, ništa ne zamagljuje i ne povrjeđuje komšije. Taj pojam odstranjuje negantese sa diskusionih tribina.

Zaključak

Pored serpentina crnogorske istorije zapamćeni su etički pomolci koji ne zarastaju u korov. Njegoševa brilijantna figura o crnogorskom odmicanju od tuđinskih lanaca, briga Marka Miljanova za zaštitu etičnosti drugoga, poruka tiranima iz

¹⁶ Mihailo Lalić, *Lelejska gora*, Nolit, Beograd 1962.

najznačajnije crnogorske knjige, upozorenje iz iste knjige bratu, drugu i saborcu: obraz pa život, Čupićev osmijeh ispred naoružane predatorske pogani, pjesma koju prati huk Sutjeske o Savinoj viziji slobode iznad obronaka Zelengore, himnično oro koje veliča ljepotu majske zore i konsenzusno niječe ropstvo kao alternativu, Radunov otpor haračlijama i kad vidi strašnu uru pred očima, Mandušićeva pomoć nevoljnicima, Banjevićeva definicija dobrog čovjeka – primjeri su pomolaka. Daleko od toga da je ovo nabranje sve što se može pomenuti, to je prosto izbor ovom prilikom.

Školovanje mladih, kako ga ja razumijem, ne bi moglo da se završi ni za koga, ko se nije suočio sa moralnim kategorijama ovog ranga. Time se nove generacije upoznaju sa obrascem etičnosti predaka. Na taj način obrazovani mladi ljudi imaju uporišnu tačku da u svakoj budućoj prilici naprave pravi otklon od zla i neljudskosti. Ovo uz maksimalno moguću pomoć doktrine „Čovjek je ono što je najgore učinio“. U skladu sa ovim:

Ne možemo, glupo je da otpišemo Njegoša zarad „mira u kući“. Između ostalog, to bi posljedično značilo da je Mihailo Lalić bio nekritičan kad je pristao da njegovo ime uđe u spisak dobitnika Njegoševe nagrade i to pod rednim brojem jedan. Pa, eno u *Lelejskoj gori* dva poglavlja imaju moto sa Njegoševim stihovima. Izbor tih stihova govori o autentičnom shvatanju smisla *Gorskog vijenca*. Lekcija koju drži Mihailo Lalić onima koji vrše dekonstrukciju fenomena Njegoš sredstvima unosnog nacionalizma/antinacionalizma je ova: Na početku se moraju razdvojiti državnik, pjesnik i vladika; ne može pjesnik da „hodi“ za vladikom, a državnik za pjesnikom, ili obrnuto (Isidora Sekulić). Inače imamo papazjaniju i memorandume sa nemogućim zahtjevima. Moderni književnik koji se upušta u tumačenje književnog djela na način političara u jeku izborne

kampanje – neka sebe zamisli sa dnevnikom u učionici na času maternjeg jezika. Književnost se ne čita bukvalno i politizirano, moralo bi se deci još s vrata poslati pravo etičko upozorenje. Potreban je trud u tom smislu, ali se on isplati. Prije svega, mora se ući u pravu suštinu pojmova koji, krivo protumačeni, ozljeđuju naše društveno biće.